

Het moet een grote frustratie voor Fischer zijn geweest dat ondanks alle spuurwerk geen afbeelding van 'zijn' schip is ontdekt, ook al staat het ongetwijfeld ergens tussen de andere schepen op de prenten van de slag bij Camperduin afgebeeld. Geen nood. Op basis van het bestek, van enkele tekeningen van scheepsbouwer P. van Zwijndregt en van de algemene reeklijnen van de Staten-Generaal konden reconstructietekeningen worden gemaakt (door P. Akkerman). Vervolgens werd een maquette vervaardigd door wereldkampioen scheepsmodelbouw G. J. Vooijs, werd de 'Delft' in volle zee geschilderd door A. Hoekmeijer, en werd het negentiende-eeuwse schilderij van de Slag bij Camperduin (door W. J. Huggins) gekopieerd door S. Balyon. De vervaardiging van een klein model in een fles door P. Thie completeert de collectieve *happening* rond de herontdekking van dit schip. Intussen is in Delfshaven ook de herbouw van het schip al aangepakt.

Hoe verhoudt zo'n scheepsbiografie zich nu tot de geschiedschrijving? Ongetwijfeld worden veel bronnen ontsloten en (doch daar schiet het boek nogal eens over zijn doel heen) integraal gepubliceerd. Maar de pretentie nu eindelijk de 'waarheid' rond de slag bij Camperduin te hebben geopenbaard, zal sommigen doen glimlachen, zo goed als de opmerking dat niets in het boek 'verzonnen' is (10). Vooral hindert het gebrek aan inzicht in de verhouding tussen hoofd- en bijzaken, het soms ronduit naïeve beeld van de strijd tussen prinsgezinden en patriotten, geheel vanuit de scheepsgeschiedenis beoordeeld, en de objectgerichte benadering van de geschiedenis, alsof politieke belangen, economische voorwaarden, sociale verhoudingen en culturele waarden allemaal ondergeschikt zijn aan de blote materie, als er tenminste al naar wordt verwezen. Een ouderwets boek, met andere woorden, maar wel heel mooi, met liefde geschreven, en door zijn aandacht voor het concrete leven uitermate geschikt om bij beginners enthousiasme voor de geschiedenis op te wekken.

Willem Frijhoff

O. Moorman van Kappen, E. C. Coppens, ed., *De Bataafse Omwenteling en het recht. La révolution batave et le droit. Acta van het rechtshistorisch colloquium over de betekenis van de Bataafsche Revolutie (1795) voor de rechtsontwikkeling in Nederland (Utrecht-Nijmegen, 29 en 30 mei 1995). Actes du colloque d'histoire du droit sur l'importance de la révolution batave (1795) pour l'évolution du droit aux Pays-Bas (Utrecht-Nimègue, les 29 et 30 mai 1995)* (Rechtshistorische reeks van het Gerard Noodt-instituut XXXIX; Nijmegen: GNI, 1997, xii + 218 blz., ISBN 90 71478 53 X).

Het is verheugend dat althans de rec/i/s-geschiedenis van de Bataafse tijd in het herdenkingsjaar 1995 aandacht heeft gekregen. Daartoe is immers gereede aanleiding. Terecht schrijven de redacteurs in hun voorwoord dat de Bataafse Omwenteling de oude, inmiddels sterk bekritiseerde statenbond hielp omvormen tot een eenheidsstaat. Er kwam een Nationale Vergadering, een gekozen parlement, tot stand; de constitutie van 1798 werd gecreëerd; een centrale regering met ministeries als uitvoerende lichamen kwam eveneens tot stand. Nationaal burgerschap werd ingevoerd en de rechten van de mens en burger werden in 1795 afgekondigd. De scheiding van kerk en staat werd doorgevoerd en men verleende aan de joden het burgerschap in 1796. Bij zovele fundamentele veranderingen in het staats- en burgerrecht verbleken 1848 en 1948.

De acta van het Nijmeegse colloquium omvatten elf bijdragen van Franse en Nederlandse (rechts)historici. De invloed van de ontwikkelingen in Frankrijk op de Nederlandse pogingen tot het schrijven van een nieuwe grondwet (de eerste na het Unieverdrag van 1579!) staat centraal in de bijdragen van Pierre Villard en Jean-Louis Harouel. De eerste bespreekt de

inwerking van de Franse constitutie van 1795 op het inmiddels — sinds de monumentale bronnenuitgave van L. de Gou — roemruchte ontwerp voor een Bataafse staatsregeling van de hand van Charles Daunou. De tweede bespreekt de houding van het Directoire tegenover de zogenaamde 'zuster'-republieken, waaronder de Bataafse.

De Nederlandse bijdragen omvatten een keur van relevante aspecten: D. A. J. Overdijk geeft een gedegen overzicht van de 'Regeling van het algemeen kiesrecht in Nederland in de jaren 1795-1798'. Bedeelden en bedienden werden van het (getrapte) kiesrecht uitgesloten, evenals natuurlijk vrouwen. Orangisten en andere politieke staatsvijanden bleven er eveneens van verstoken. Aan de joden werd, alsnog, het kiesrecht formeel toegekend. R. E. de Bruin behandelt in zijn bijdrage 'Gefragmenteerde volkssoevereiniteit. Democratie op lokaal en regionaal niveau, 1795-1798' het probleem van de praktische definitie van het concept 'soevereiniteit': kon met één penne-streek een één- en ondeelbaar Nederlands volk geschapen worden? Vooralsnog moesten op het lokale vlak werkbare formules gevonden worden. Daarop aansluitend geeft mevrouw M. van de Vrugt een overzicht van het probleem 'Bestuurlijke herindeling, waarom en hoe', allicht met een knipoog naar de actuele problematiek. F. Keverling Buisman biedt een regionaal perspectief in 'Bestuurlijke hervormingen in Gelderland na de Bataafse Revolutie', gebaseerd op de voortreffelijke inventaris van de Gelderse archieven uit de Bataafs-Franse tijd. M. W. van Boven vestigt de aandacht op de continuïteit in de inbreng van gestudeerde juristen in de rechtspraak: 'Een blijvend domein van juristen. De rechtspraak voor en na de Bataafse Omwenteling van 1795'. Die tendens zou trouwens spoedig veel sterker worden. In de bijdrage van T. J. M. Kolfshoten, 'De betekenis van de Bataafse Revolutie voor de ontwikkeling van het burgerlijk procesrecht' wordt aandacht besteed aan de rechtscodificatie, met name de totstandkoming van de *Algemeene manier vanprocedeeeren*, een ontwerpregeling van het civiele en criminele procesrecht uit 1799, die het echter niet tot wet heeft gebracht. Een nog weinig ontgonnen terrein betreedt A. J. B. Sirks in zijn studie over 'De Bataafse Revolutie en Nederlands-Indië'. Al direct in 1796 lag het probleem op tafel of de aanstaande Nederlandse grondwet in haar geheel op 'de' bewoners van de Oost — en de andere koloniën — toepasselijk zou (moeten) zijn. E. C. Coppens betreft er in zijn bijdrage de veroverde Oostenrijkse Nederlanden bij: 'Eén grote onzekerheid. De invoering van de Franse wetgeving in de Zuidelijke Nederlanden na 1795' — een uiterst belangrijke episode in de Belgische geschiedenis, waarin waarschijnlijk de basis werd gelegd voor de eigen, op Frankrijk georiënteerde evolutie. O. Moorman van Kappen, ten slotte, presenteert in 'La révolution batave de 1795 et le droit constitutionnel' een bijzonder nuttig overzicht en *status quaestionum* van de grondwettelijke geschiedenis in deze periode en van de betekenis ervan voor de verdere Nederlandse constitutionele ontwikkelingen.

De Franse (rechts)historici hebben zeker al vanaf 1986 in het kader van hun *bicentenaire* ruimschoots aandacht besteed aan hun 'revolutionair' recht. (Zie bijvoorbeeld *La Révolution et l'ordre juridique privé: rationalité ou scandale? Actes du colloque d'Orléans, 11-13 septembre 1986* (2 delen; Parijs, Orléans, 1988) waarin ook vier bijdragen over België en één over Nederland zijn te vinden; en verder de immense programma's in *1789-1989 Bicentenaire de la révolution française, bulletin de la Commission nationale de la recherche historique pour le bicentenaire de la Révolution française* (5 delen; Parijs, 1983-1989). Gelukkig hebben de rechtshistorici het grote belang van de Bataafse periode voor onze geschiedenis te rechter tijd voor het voetlicht gebracht. Jammer genoeg ontbreekt aan deze bundel een index die het de lezer mogelijk zou maken in de verschillende bijdragen gemeenschappelijke namen te traceren, zoals Daunou, Cras of Thorbecke.

M. Leidelmeijer, *Van suikermolen tot grootbedrijf. Technische vernieuwing in de Java-suikerindustrie in de negentiende eeuw* (Dissertatie Eindhoven 1997, NEHA-series III XXV; Amsterdam: NEHA, 1997, 367 blz., f52,50, ISBN 90 5742 007 4).

Een van de meest opmerkelijke facetten van de landbouwkundige ontwikkeling van Java in de koloniale tijd was het ontstaan van een technologisch hoogwaardige suikerindustrie met een hoge mechanisatiegraad en een opmerkelijk hoge productiviteit per arbeider of hectare; dit past niet geheel moeiteloos in het stereotiepe beeld van een sterk op goedkope arbeid gebaseerde primaire productie in de koloniale economie en ook niet bij de voorafgaande traditionele suikerproductie op Java op ambachtelijke grondslag. Mevrouw Leidelmeijers intentie is om na te gaan op welke wijze deze verschuiving, van het ambachtelijke naar het technologisch geavanceerde, plaatsvond. Daartoe kiest ze een benaderingswijze die nauw aansluit bij het werk dat sinds enkele jaren wordt gedaan door de groep techniekgeschiedenis aan de Technische universiteit Eindhoven. Bij deze aanpak wordt technische ontwikkeling beschouwd als een breed maatschappelijk proces waarin drie componenten een centrale plaats innemen, te weten diffusie van kennis, selectie van methoden en vernieuwing in de productie. Dit boek, waarop de auteur in 1997 aan de Technische universiteit Eindhoven promoveerde, is globaal chronologisch opgebouwd maar op een dusdanige wijze dat genoemde drie componenten van technologische ontwikkeling in elk tijdvak door middel van *case studies* aan bod komen.

Op een tweetal hoofdstukken van inleidend karakter — Java in vogelvlucht van 1795-1942 en suikerindustrie elders (West-Indië) — volgt een beschouwing over het eerste tijdvak, van de late achttiende eeuw tot aan het cultuurstelsel in 1830. De *case study* hier betreft de diffusie van de uitvindingen van twee geleerden, een succesvolle Nederlander, A. Hartsinck, die over goede contacten beschikte, en een minder succesvolle Fransman, J. G. Gaudin Dutail. Het tweede tijdvak valt samen met het cultuurstelsel op Java, 1830-1870, toen gedwongen leveringen van dorpen aan het gouvernement blijkbaar de technische vooruitgang niet overbodig maakten. Hier gaan de *case studies* over de introductie en verspreiding van vacuümpannen in de suikerfabrieken op Java en de adviezen van de Utrechtse hoogleraar G. J. Mulder (overigens een lastig mens blijkens Leidelmeijers beschrijving) inzake nieuwe chemische procédés en de 'ideale' suikerpers uitgebracht aan het ministerie van koloniën. De derde periode bestrijkt de jaren van de afschaffing van het cultuurstelsel, althans wat suiker betreft, in 1870 tot de eeuwwisseling. De proefstations, die in de jaren twintig faam zouden verwerven vanwege de daar uitgeteste hoogproductieve variëteiten, dienen in dit tijdvak als *case study* van technologische ontwikkeling.

In haar conclusie rekent Leidelmeijer af met de geijkte opvatting in de historiografie die luidt dat de suikerindustrie op Java aanvankelijk te lijden had onder een technologische achterstand die echter snel werd ingehaald door de inspanningen na de suiker crisis van 1884. Volgens Leidelmeijer was er geen sprake van een radicale verandering na 1884 maar eerder van een geleidelijke technische vooruitgang die begon met de overschakeling op Westerse productiemethoden, in plaats van de traditionele Chinese methoden, in de vroege negentiende eeuw.

Het 'nieuwe' beeld van de technologische ontwikkeling van de suikerindustrie op Java is met de nodige overtuiging overgebracht. Desalniettemin zijn enkele kritische kanttekeningen bij dit betoog op hun plaats. Allereerst op methodologisch vlak: het betoog staat of valt met de representativiteit van de gekozen *case studies*. Is het mogelijk om vanuit de hier genoemde studies te generaliseren naar de gehele bedrijfstak? Bovendien wekt het bevreemding dat het bronnenmateriaal zo eenzijdig samengesteld is; de auteur heeft zelfs nadrukkelijk ervan afgezien om bedrijfsarchieven te raadplegen. En dat bij een bedrijfstak waar het particuliere kapitaal, in elk geval vanaf 1870 en eigenlijk voor een belangrijk deel reeds daarvoor, het voor-